

ارزیابی اثرات کالبدی - زیست محیطی اجرای طرح هادی در سکونتگاه های روستایی مورد: روستای چاهوک (شهرستان مهرستان)

مهدی براهوئی، مهرشاد طولایی نژاد، منیره دادکانی، سمیه راشدی

مجله علمی تخصصی جغرافیا، عمران، شهر سازی، معماری (سال دوم)

شماره ۲۴ / جلد ۱ / خرداد ۱۳۹۶ / ص ۱۲۹-۱۱۳

چکیده: وجود نابرابری های فضایی میان عرصه های شهری و روستایی متأثر از روندهای دگرگون ساز دهه های اخیر ضرورت جست و جوی راه های خروج از مسأله و تعدیل نابرابری را به طور جدی مطرح ساخته است که همین امر موجب شده است که اجرای طرح هادی یکی از گزینه های رفع نابرابری پیش روی برنامه ریزان قرار گیرد. طرح هادی روستایی یکی از بنیادی ترین اقداماتی است که به منظور توسعه ی روستاها در ایران اجرا شده است. با توجه به روند اجرای این طرح ها، ارزیابی آن ها برای برنامه ریزی توسعه ی روستایی ضروری است. اجرای طرح هادی نیز به عنوان یک نیروی بیرونی و مداخله گر در ساخت روستایی عمل می کند. این طرح در سکونتگاه های روستایی کشور از جمله روستای چاهوک زمینه ساز تغییرات و تحولاتی بویژه در ابعاد زیست محیطی و کالبدی شده است. روش تحقیق در این پژوهش به صورت توصیفی تحلیلی می باشد. جامعه آماری این تحقیق خانوارهای ساکن این روستا ۲۱۴ خانوار و حجم نمونه نیز ۴۰ خانوار می باشد. همچنین، اطلاعات مورد نیاز با استفاده از فنون پرسشگری، مصاحبه و مشاهده جمع آوری گردید و با استفاده از روش های آماری توصیفی و روش تحلیل سلسله مراتبی (AHP) اطلاعات مورد ارزیابی قرار گرفت. نتایج این پژوهش نیز حاکی از آن است که با وجود گذشت یک دهه از تهیه و اجرای طرح هادی در روستای چاهوک هنوز معیارهای کالبدی و زیست محیطی از وضعیت مطلوبی در روستا برخوردار نیستند. به ویژه در زمینه زیست محیطی، تنها عملکرد مناسبی که این طرح در روستای مورد مطالعه داشته است موجب افزایش ساخت و ساز و ایجاد خدمات عمومی در سطح روستا شده است.

واژگان کلیدی: طرح هادی، روستای چاهوک، AHP

مقدمه

بسیاری از محققان و صاحب نظران، حوزه فعالیت در حیطه ی توسعه روستایی را شامل پنج بعد اساسی مدیریت منابع طبیعی، امور زیربنایی و توسعه فیزیکی روستاها، مدیریت منابع انسانی، توسعه کشاورزی و توسعه فعالیت های غیر کشاورزی در نظر گرفته اند که در میان آنها همان طور که لیو (۲۰۰۷) تاکید دارد که فراهم ساختن امکانات و زیرساخت های مختلف و بهسازی و توسعه سکونتگاههای روستایی، یکی از مولفه های مهم برنامه ریزی توسعه روستایی به شمار می رود که می تواند زمینه را برای توسعه روستاها در سایر ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فراهم سازد (مولایی هشتجین، ۱۳۸۶: ۱۰۶). با در نظر گرفتن اهمیت موضوع، طرح هادی روستایی با هدف

www.ISEAS.ir

www.Listjournal.ir

www.ConferenceList.ir

پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

اصلی ارتقای سطح کیفی ساختار کالبدی و فیزیکی مناطق روستایی و در نتیجه بهبود وضعیت اجتماعی و اقتصادی آنها و در نهایت دستیابی به توسعه روستاها در سطح کشور به اجرا درآمد. در واقع طرح هادی مهمترین سند رسمی و قانونی توسعه و عمران مناطق روستایی و راهبرد اساسی برای دستیابی به توسعه روستایی محسوب می شود (پژوهشکده سوانح طبیعی، ۱۳۸۸: ۱۴۱). با پیدایش نگرش سیستمی و تکامل فرایند برنامه ریزی، ارزیابی به عنوان یکی از مهم ترین ارکان فرایند برنامه ریزی مورد توجه و تاکید قرار گرفت (زبر دست، ۱۳۷۶: ۱۲). بدین ترتیب برنامه ریزی و ارزیابی چه از نقطه نظر نظری و چه از نقطه نظر عملی دو مفهوم جدا نشدنی از یکدیگر توصیف شده اند. در فرایند برنامه ریزی نظارت و ارزشیابی، کاری بس مهم و حساس است زیرا از یک سو اطلاعات لازم را از طریق یک فرایند باز خوردی کارآمد فراهم می آورد و از سوی دیگر ضعف های اجرایی را آشکار می سازد و مشکلاتی را که در مرحله برنامه ریزی پیش بینی نشده است را می شناساند و به یافتن راه حل های آن ها یاری می رساند بر اساس دیدگاه های مطرح، ارزیابی بخش ذاتی فرایند برنامه ریزی بیان شده است. به طوری که Lincoln و Guba عقیده دارند بکارگیری ارزیابی دارای چهار نتیجه عمده می باشد: ۱- سنجش تک تک ویژگی های مربوط به برنامه ریزی. ۲- توصیف برنامه ها و اهداف. ۳- داوری درباره ارزش های مربوط به داده های موضوع. ۴- انتقال نگرانی ها و مسائل بیان شده به وسیله افراد مختلف. در واقع ارزیابی یک نوع مقایسه تأثیرات واقعی طرح در مقابل راهبردهای مطلوب طرح می باشد؛ و ارزیابی بررسی می کند که چه کارهایی را شما انجام داده اید. بر حسب آن کارهایی که مطابق طرح باید انجام می دادید و چگونه به این نتایج دست یافته اید (رکن الدین افتخاری، ۱۳۷۸: ۱۷۹).

هدف از تحقیق حاضر ارزیابی اثرات کالبدی - زیست محیطی حاصل از اجرای طرح هادی روستایی در روستای چاهوک (شهرستان مهرستان) می باشد. که بدین منظور از فرایند تحلیل سلسله مراتبی استفاده شده است. در این راستا مؤلفه های کالبدی و زیست محیطی نظیر: تأمین آب آشامیدنی سالم، جمع آوری فضولات حیوانی، جمع آوری آب های سطحی، جمع آوری زباله های خانگی، دفع فاضلاب های خانگی، عبور و مرور وسایل نقلیه، بهبود وضعیت ساخت و سازها، بهبود پیاده روها و ایجاد فضاهای عمومی برای سنجش میزان اثر بخشی اجرای طرح هادی روستای مورد مطالعه انتخاب گردیده اند.

طرح مسأله

وجود نابرابری های فضایی میان عرصه های شهری و روستایی متأثر از روندهای دگرگون ساز دهه های اخیر ضرورت جست و جوی راه های خروج از مسأله و تعدیل نابرابری را به طور جدی مطرح ساخته است. تضاد میان جنبه های کیفی زندگی در شهرها و روستاها و جا به جایی مکانی و مهاجرت گروه های روستایی به سوی شهرها به امید برخورداری از امکانات متنوع تر و تسهیلات مناسب تر زیستی، نه تنها در حوزه های روستایی، که در حوزه های شهری نیز باعث مسائل و معضلاتی در ابعاد گوناگون شده است (سعیدی، ۱۳۸۸: ۱). پس از پیروزی انقلاب اسلامی نهادهایی از قبیل: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، جهاد سازندگی، مراکز خدمات روستایی و عشایری و ... در جهت توسعه روستایی ایجاد شدند که هدف از شکل گیری این نهادها تقلیل نابرابری های اجتماعی - اقتصادی، محرومیت زدایی از مناطق روستایی و ... بود. اقدامات عمرانی در این دوره بیشتر مبتنی بر الگوی پاسخ به نیازهای اساسی، با هدف برقراری عدالت اجتماعی و توزیع مجدد و امکانات شکل گرفت (بنیاد مسکن، ۱۳۸۸: ۱۷). بر این اساس، از اوایل دهه ۱۳۶۰، ارائه خدمات عمومی به مناطق روستایی و توسعه تدریجی برخی فعالیت های صنعتی و اقتصادی گسترش یافت. به طوری که، متأثر از این اقدامات نابسامانی در گستره فضایی سکونتگاه های روستایی عینیت یافت. لزوم دخالت در نظام فضایی این عرصه ها (بویژه سازمان فضایی شان) نظام برنامه ریزی کشور را بر آن داشت تا برای انتظام جمعیت و فعالیت تهیه طرح های ساماندهی فضایی در مقیاس پهنه ای و تهیه و اجرای طرح هادی را در مقیاس نقطه ای مورد توجه قرار دهد. از این رو، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی با هدف ایجاد زمینه توسعه و عمران روستاها با توجه به شرایط فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی، تأمین عادلانه امکانات از طریق ایجاد تسهیلات اجتماعی، تولیدی و رفاهی، هدایت وضعیت فیزیکی روستا و ایجاد تسهیلات لازم جهت بهبود مسکن روستاییان و خدمات محیط زیستی و عمومی در عرصه های روستایی تهیه و اجرای طرح هادی را در چارچوب برنامه های توسعه از سال ۱۳۶۸ آغاز نمود. به طوری که تا آبان ماه ۱۳۹۲ برای ۲۹۳۲۱ روستا طرح تهیه و در ۱۳۱۴۷ روستا طرح اجرا گردیده است. این اقدام در روستاهای کشور متأثر از رویکرد حاکم بر تهیه شان از اثربخشی متفاوتی در ابعاد مختلف بویژه، محیطی (کالبدی - زیست محیطی) برخوردار بوده است. روستای چاهوک از توابع شهرستان مهرستان یکی از سکونتگاه های

روستایی کشور است که متأثر از این اقدام با تغییرات و تحولاتی رو به رو شده است. این روستا در سال ۱۳۹۰ دارای ۹۴۸ نفر جمعیت و ۲۱۴ خانوار بوده است. طرح هادی این روستا در سال ۱۳۷۷ تهیه و اجرای آن در سال (۱۳۸۲-۱۳۸۰) به پایان رسیده است. در سال ۱۳۸۹ نیز طرح بازنگری آن با افق ده ساله مجدداً تهیه شده و تا سال ۱۳۹۴ در حال اجرا می باشد. پس از گذشته نزدیک به دو دهه از شروع این اقدام روستا در ابعاد مختلف بویژه بعد محیطی با تحولاتی رو به رو شده است. در این ارتباط، این مقاله تلاش دارد تا از میان اثرات اجرای طرح هادی روستایی، ابعاد اثرات کالبدی و زیست محیطی آن را در حد امکان در روستای مورد مطالعه مورد ارزیابی قرار دهد و به سؤالات زیر پاسخ دهد:

۱- اجرای طرح هادی بر مؤلفه های کالبدی روستای چاهوک چه اثراتی داشته است؟

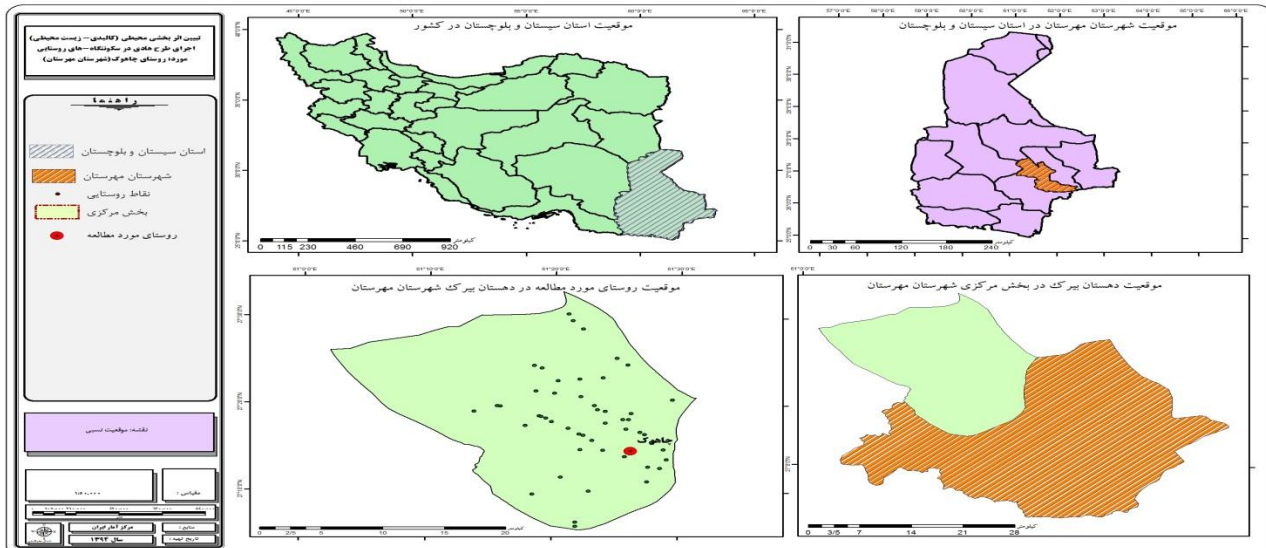
۲- اجرای طرح هادی بر مؤلفه های زیست محیطی روستای چاهوک چه اثراتی داشته است؟

روش تحقیق

هدف اصلی مطالعه حاضر "ارزیابی محیطی اجرای طرح هادی در روستای چاهوک" می باشد. بنابراین ساکنان دائمی (۲۱۴ خانوار) روستای چاهوک به عنوان جامعه آماری تحقیق حاضر انتخاب گردید. در این بررسی از روش نمونه گیری تصادفی ساده استفاده شده است. فرمول کوکران به عنوان روش مناسب جهت برآورد حجم نمونه روستای چاهوک مورد استفاده قرار گرفت. به طوری که ضریب اطمینان ۹۵ مبنای محاسبات نگارنده گان قرار گرفت. بدین ترتیب تعداد ۴۰ خانوار به عنوان حجم نمونه برآورد گردید. همچنین در پژوهش حاضر، جمع آوری اطلاعات به روش اسنادی و میدانی انجام گرفته است. در روش اسنادی با مراجعه به سازمان ها و ارگان های مربوطه از قبیل: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، دهیاری ها و کتابخانه ها... اطلاعات مورد نیاز جمع آوری شده و در روش میدانی بنا به ماهیت موضوع از فنون مختلفی مثل: پرسشنامه، مصاحبه با افراد محلی و مشاهده استفاده گردید. جهت تعیین روایی پرسشنامه از پانل متخصصان و به منظور برآورد پایایی آن از آزمون ضریب آلفای کرونباخ استفاده گردید. ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده برای هر یک از قسمت های پرسشنامه (کالبدی- زیست محیطی) بالاتر از ۰/۷ را نشان می دهد. بنابراین، پرسشنامه از پایایی خوبی برای انجام تحقیق برخوردار بود. به منظور تحلیل داده ها جهت آمار توصیفی از نرم افزار SPSS استفاده شد. بدین منظور در بخش آمار توصیفی از فراوانی، درصد، میانگین استفاده شد. در این تحقیق برای دسته بندی، پردازش و اخذ نتیجه از اطلاعات گردآوری شده، از روش های ارزیابی چند معیاره که مدل فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) یکی از مهمترین آنهاست؛ استفاده شده است.

محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه روستای چاهوک واقع در دهستان بیرک از توابع شهرستان مهرستان می باشد. این روستا در سال ۱۳۹۰ دارای ۹۴۸ نفر جمعیت و ۲۱۴ خانوار بوده است. موقعیت جغرافیایی روستای چاهوک $۲۶^{\circ} ۶۱'$ طول جغرافیایی و $۲۷^{\circ} ۱۴'$ عرض جغرافیایی می باشد (شکل شماره ۱). این روستا از سال ۱۳۷۷ دارای طرح هادی بوده است.

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰

پیشینه تحقیق

بنابر موضوع و هدف تحقیق به دنبال منابع و پژوهش هایی بودیم که بتواند ما را در پرورش مساله تحقیق و تبیین آن کمک نماید. به این منظور پژوهش هایی که طی سال های اخیر در این زمینه توسط پژوهشگران صورت گرفته، بیان شده است. عنابستانی و اکبری (۱۳۹۱) در مورد طرح هادی روستایی معتقد است که این طرح ها بر ساختارهای چهارگانه کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی توجه دارند. از دیدگاه عنابستانی طرح هادی امید به زندگی در روستا را برای اهالی آن به وجود آورده است اما پیامدهای زیست محیطی آن از جمله انواع آلودگی های موجود در روستا را نباید نادیده انگاشت. تراکشوند (۲۰۰۸) در ارزیابی آثار اجرای طرح های هادی بر محیط زیست روستاهای ایران، بر اساس مطالعه ی ۱۵ روستای نمونه در سطح کشور معتقدند که در فرایند اجرای طرح های هادی، مواردی مانند نبود یا نقص مطالعات محیطی به هنگام تهیه ی طرح ها و همچنین پیش بینی نکردن آثار اجرای پروژه های ده گانه بر محیط طبیعی و محیط زیست روستاها، به هنگام تهیه و سپس اجرای طرح ها مشاهده می شود. بهروز محمدی یگانه و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله تبیین اثرات اجرای طرح هادی بر بهبود کیفیت زندگی در نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان کرانی- شهرستان بیجار) به این نتیجه رسیده اند که در مجموع، اجرای طرح هادی تأثیرات مثبت و معناداری را بر ابعاد کالبدی داشته است ولی در ابعاد محیطی، اجتماعی و اقتصادی موفقیت چندانی حاصل نشده است. فرهنگ مظفر و همکاران (۱۳۸۷) در مقاله ارزیابی اثرات اجرای طرح های هادی بر محیط زیست روستاهای ایران به این نتیجه رسیده اند که رهنمودهایی برای بازخورد طرح ها و اصلاح رویکرد آنها نسبت به مداخله در محیط طبیعی و محیط زیست روستاها، ارائه شده است. مهم ترین آنها، عبارت است از، اصلاح شرح خدمات تهیه طرح ها و سوق دادن آنها به سمت اولویت بخشی به مطالعات محیطی و همچنین، رویکرد بوم محور در تهیه و اجرای طرح ها. مهدی پورطاهری و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله ارزیابی عملکرد طرح های هادی روستایی در توسعه کالبدی سکونتگاه های روستایی (مطالعه ی موردی: روستاهای نبوت و خوران شهرستان ایوانغرب) به این نتیجه رسیدند که اجرای طرح هادی روستایی در دو روستا در رسیدن به اهداف کالبدی مانند بهبود کیفیت معابر و جدول ها، کانال های کشاورزی، بهبود وضعیت مسکن و ساخت وسازها، موفق بوده ولی طرح هادی روستایی نتوانسته است تغییر مثبتی در بهبود وضعیت خدمات روستایی نسبت به دوره قبل ایجاد کند. علی شمعی و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی بر سکونتگاه های روستایی (مطالعه موردی شهرستان نیشابور) نشان دادند پس از اجرای طرح، در زمینه کالبدی، شاخص معابر بهبود یافته است و شاخص محیط زیست روستا شامل آرامستان، دفع زباله، فاضلاب، فضای سبز و جمع آوری آب های سطحی مورد توجه قرار نگرفته است. در بعد اجتماعی، شاخص میزان مهاجر، مشارکت و رضایتمندی و در بعد اقتصادی، شاخص های سرمایه گذاری و اشتغال در وضعیت مطلوبی قرار دارند. علی اکبر عنابستانی (۱۳۹۳) در مقاله ارزیابی اثرات کالبدی اجرای طرح های

هادی روستایی (مطالعه موردی: روستاهای غرب خراسان رضوی) به این نتیجه رسیده است که اجرای طرحها باعث امیدواری روستاییان به سکونت در روستا و به لحاظ خدمات رسانی موفق بوده در حالی که به لحاظ زیست محیطی و جلب مشارکت مردم چندان توفیقی حاصل نموده اند و به دلیل مشکلات موجود در فرایند تهیه و اجرای طرحها، مردم و مسئولان خواستار بازنگری در این فرایند هستند. حاجی نژاد وهمکاران (۱۳۹۲) در مقاله میزان موفقیت طرح های هادی روستایی از دیدگاه روستاییان و مسئولان (مطالعه موردی شهرستان دشتخوار به این نتایج دست یافته اند که نوع ادراک محیطی مردم و مسئولان مهمترین عامل وجود اختلاف نظر بین مردم و مسئولان در اثر بخشی طرح هادی است

یافته های تحقیق

تحلیل وضعیت معیارها و زیر معیارها در روستای چاهوک

طرح هادی روستایی، با در پیش گرفتن رویکردی مبتنی بر محوریت تحولات کالبدی در توسعه روستاها به اجرای پروژه های اجرایی دهگانه ای پرداخته که همگی در پی دگرگون ساختن کالبد روستاها، و به تبع آن، توسعه روستایی بودند. گرچه تمامی این پروژهها، بر جنبه های کالبدی استوار شده اند. اما تحول کالبدی سکونتگاه های روستایی به نوبه ی خود می تواند موجب دگرگونی های فضایی و اجتماعی - اقتصادی محیط های (محیط زیست) روستایی شود. به دنبال این تحولات، در پژوهش حاضر نیز رویکرد اصلی بر بررسی روی پارامترهای کالبدی - زیست محیطی و به تبع آن زیر معیارهای این معیارها می باشد

جدول شماره (۱): معیارها و زیر معیارهای تحلیل طرح هادی در روستای چاهوک

معیارهای تحلیل	زیر معیارهای تحلیل طرح هادی در روستای چاهوک
کالبدی	- عبور و مرور وسایل نقلیه
	- بهبود وضعیت ساخت و ساز
	- ایجاد فضاهای عمومی
	- بهبود پیاده روها
زیست محیطی	- دفع فاضلاب های خانگی
	- جمع آوری زباله های خانگی
	- جمع آوری آب های سطحی
	- جمع آوری فضولات حیوانی
	- تأمین آب آشامیدنی سالم

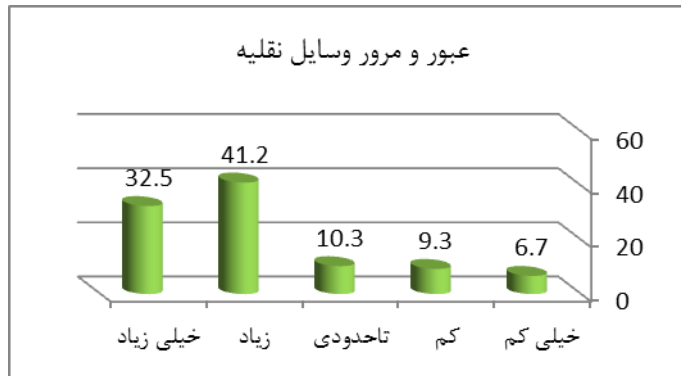
مأخذ: نگارنده ۱۳۹۵

زیر معیارهای کالبدی

عبور و مرور وسایل نقلیه: اگر بخش های مختلف روستا را یک مجموعه به هم پیوسته و دارای روابط متقابل بدانیم. در این صورت ضرورت وجود شبکه ارتباطی، امری بدیهی و غیر قابل آشکار خواهد بود و هدف اصلی از احداث شبکه راه روستایی، حداکثر استفاده از استعداد های طبیعی و انسانی مناطق روستایی، افزایش تولیدات و ارتقای سطح زندگی و رفاه روستاییان خواهد بود (ابوالحسنی، ۱۳۶۸: ۲۵). همانطور که در (نمودار شماره ۱) نشان داده شده است، ۶/۷ درصد بیان کرده اند که طرح هادی تأثیر کمی را بر عبور و مرور وسایل نقلیه دارا می باشد و ۳۲/۵ ابراز نموده اند که طرح هادی تأثیرات زیادی بوده است (شکل شماره ۲).

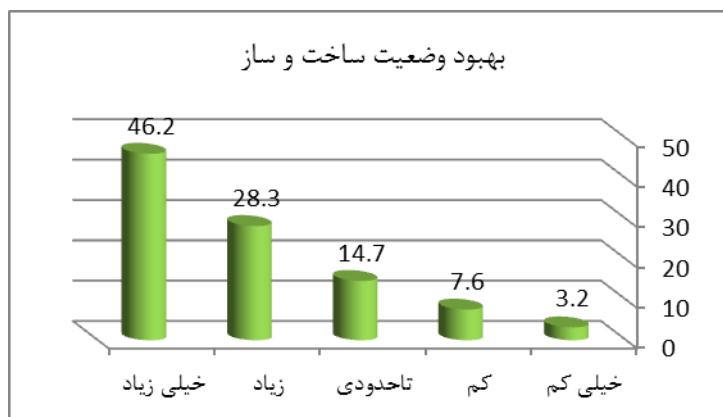
نمودار شماره (۱): وضعیت عبور و مرور وسایل نقلیه

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

رونق و بهبود وضعیت ساخت و سازها: بهبود ساخت و سازها و نوسازی مسکن روستایی از مهم ترین تحولاتی است که متأثر از طرح هادی در روستاهای کشور رخ می دهد. پس از اجرای طرح هادی وضعیت ساخت و سازها در محدوده مورد مطالعه بهبود قابل توجهی داشته است به صورتی که بافت قدیم روستا نیز دست خوش دگرگونی شده است و مساکنی با استفاده از مصالح و سبک جدید با تقلید از مسکن شهری ساخته شده است. همان طور که (نمودار شماره ۲) نشان می دهد، ۴۶/۲ درصد بیان نموده اند که طرح هادی تاثیر قابل توجهی در رونق ساخت و ساز داشته است.

نمودار شماره (۲): بهبود وضعیت ساخت و ساز

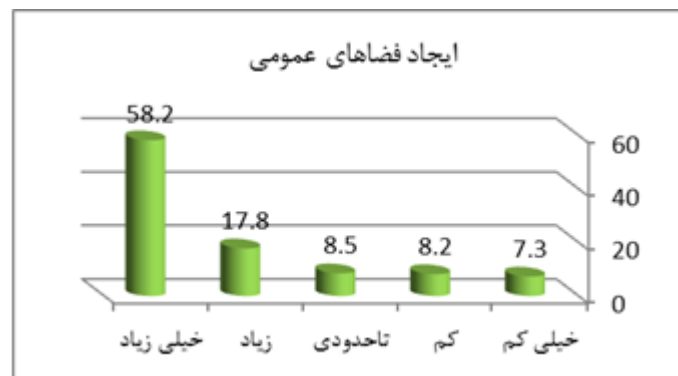

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

ایجاد فضاهای عمومی مانند: مسجد، سالن ورزشی و ... در زمینه ایجاد فضاهای عمومی نیز اجرای طرح هادی دارای تأثیرات موثری بوده است. به صورتی که در روستای مورد مطالعه فضاهای عمومی از قبیل: مسجد، سالن ورزشی، کتابخانه عمومی پس از اجرای طرح هادی ساخته شده است و مورد استفاده قرار می گیرند. بنابر نظر پاسخگویان نیز ۵۸/۲ درصد بیان نموده اند، طرح هادی موجب ایجاد فضاهای عمومی در روستا گشته است.

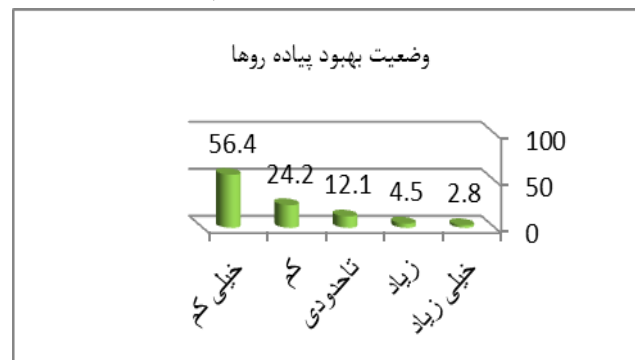
نمودار شماره (۳): وضعیت ایجاد فضاهای عموم

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

بهبود پیاده روها: طرح هادی در زمینه بهبود پیاده روها در منطقه مورد مطالعه تأثیر قابل توجهی در بر نداشته است و با توجه به نمودار بیشتر پاسخ دهندگان بهبود پیاده روها را خیلی ضعیف ذکر کرده اند. مشاهدات صورت گرفته در داخل روستا نیز بیانگر این موضوع است و اگر فعالیتی هم صورت گرفته است فقط در مناطق خاصی از روستا بوده است. با توجه به (نمودار شماره ۴) نیز ۵۶/۴ درصد ابراز نموده اند که طرح هادی تأثیری در زمینه بهبود پیاده روها نداشته است.

نمودار شماره (۴): وضعیت بهبود پیاده روها

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

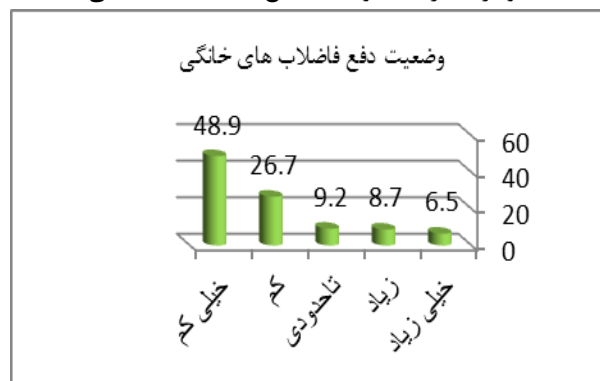
زیر معیارهای زیست محیطی

امروزه توجه به محیط زیست در تمامی بخش های کشور بالاخص محیط های روستایی اهمیت یافته است، تا هر چه بهتر و بیشتر بتوان در عین بهره برداری مناسب از محیط، از آن حفاظت شود. لذا مناطق روستایی به واسطه نزدیکی بیشتر به طبیعت و اثرات مستقیمی که بر طبیعت می گذارند و تأثیراتی که از طبیعت می پذیرند، از اهمیت بسزایی برخوردار هستند. مشکلاتی چون، نبود مراکز دفن زباله، عدم احداث تأسیسات فاضلاب به همراه مشکلاتی ناشی از کمبود آب و آلودگی منابع آب، تغییر کاربری اراضی، تخریب مناطق حفاظت شده بر شمرده (عزمی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰۱).

دفع فاضلاب های خانگی

اجرای طرح هادی تأثیر قابل توجهی در زمینه دفع فاضلاب های خانگی نداشته است. همان طور که در (نمودار شماره ۵) مشخص است ۴۸/۹ درصد از پاسخگویان بیان نموده اند که طرح هادی در زمینه دفع فاضلاب های خانگی فعالیت قابل توجهی را انجام نداده است.

نمودار شماره ۵): وضعیت دفع فاضلاب های خانگی

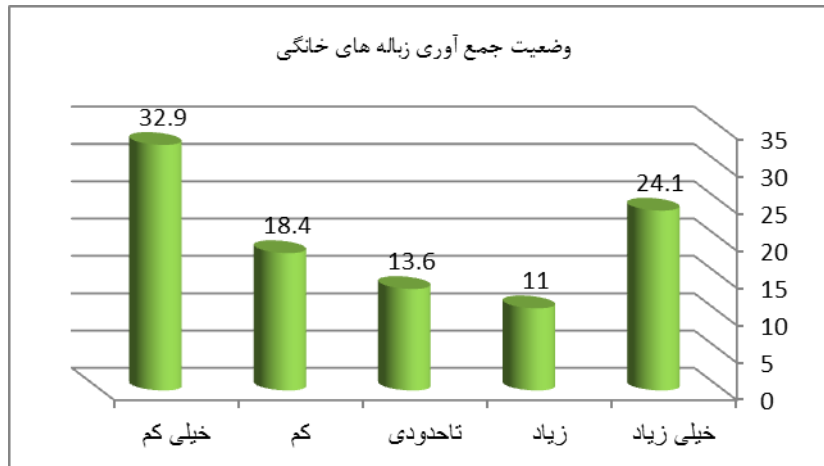

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

جمع آوری زباله های خانگی: یکی از خدماتی که به روستاهای دارای طرح هادی ارائه می شود. جمع آوری زباله ها از منازل می باشد. با اجرای طرح هادی جمع آوری زباله های خانگی در منطقه مورد مطالعه بصورت بسیار ضعیف و مختصر صورت می گیرد (نمودار شماره ۶)؛ بنابر نظر پاسخ گویان نیز ۳۲/۹ درصد از بیان نموده اند که پس از اجرای طرح هادی جمع آوری زباله های به صورت روزانه صورت نمی گیرد.

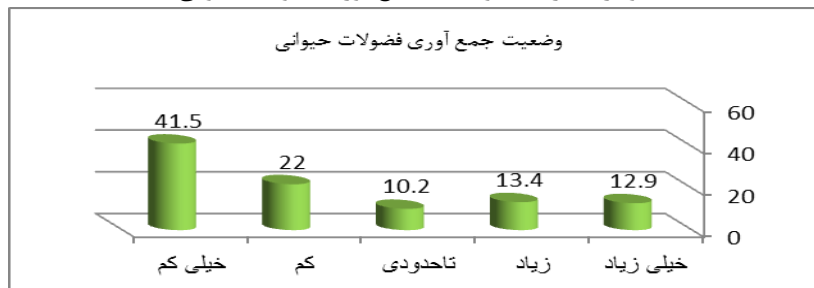
نمودار شماره (۶): وضعیت جمع آوری زباله های خانگی

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

جمع آوری فضولات حیوانی: با اجرای طرح هادی فضولات حیوانی از سطح روستا جمع آوری شده و توسط اهالی روستا به بیرون از روستا انتقال داده می شود. این امر نیز در کاهش بیماری های محیطی و زیبا سازی محیط زیست روستایی تأثیر به سزایی را دارا می باشد. یافته های حاصله نیز بیانگر این است که ۴۱/۵ درصد از پاسخ گویان ابراز داشته اند که فضولات حیوانی از داخل روستا پس از اجرای طرح جمع آوری نمی شود.

نمودار شماره (۷): وضعیت جمع آوری فضولات حیوانی

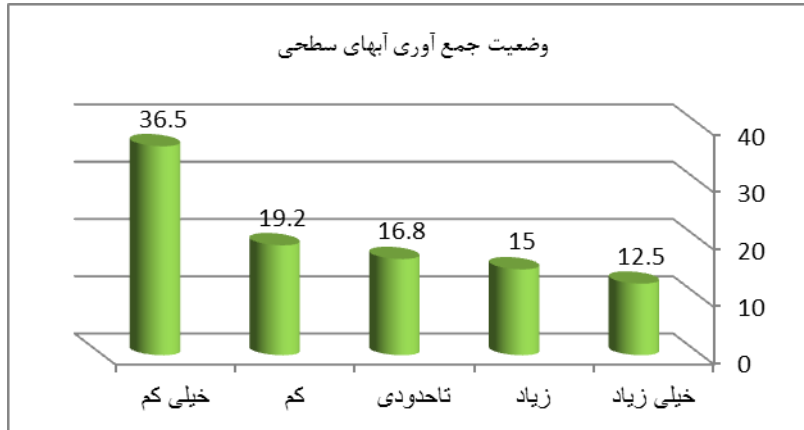

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

جمع آوری آب های سطحی: تأثیر اجرای طرح هادی در زمینه جمع آوری آب های سطحی چندان قابل توجه نبوده است. به صورتی که این امر موجب به وجود آمدن مشکلات زیادی برای روستاییان شده است. به خصوص در فصول سرد سال که آب های سطحی بیشتری جریان دارد. حتی در برخی موارد آب گرفتگی معابر موجب تخریب مساکن در بافت قدیمی شده است. ۳۶/۵ درصد از پاسخ گویان بیان نموده اند که طرح هادی فعالیت ضعیفی در این زمینه داشته است.

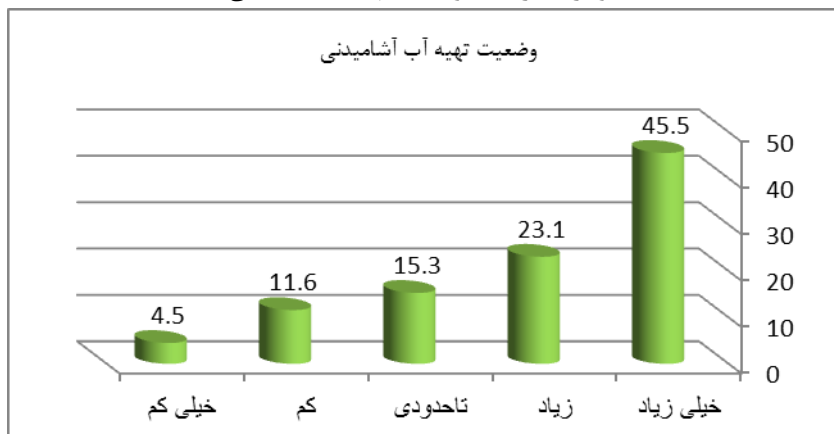
نمودار شماره (۸): وضعیت جمع آوری آبهای سطحی

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

تهیه آب آشامیدنی سالم: دسترسی به آب آشامیدنی سالم یکی از نیازهای حیاتی انسان است. مصارف آب در مناطق روستای را می توان در ۳ بخش، آب بهداشتی برای مصرف خانگی، آب بهداشتی برای مصرف دام و طیور و آب جهت آبیاری مورد بررسی قرار داد (ابوالحسنی، ۱۳۶۸: ۳۴). یکی از اقدامات اساسی که توسط طرح هادی روستایی در سطح کشور صورت می گیرد تأمین آب آشامیدنی سالم می باشد. در روستای مورد مطالعه نیز طرح هادی در زمینه تأمین آب آشامیدنی سالم تأثیر قابل توجهی داشته است، به صورتی که ۶۸/۶٪ از پاسخ گویان بیان نموده اند که در طرح هادی در این زمینه دارای تأثیرات زیادی بوده است.

نمودار شماره (۹): وضعیت تهیه آب آشامیدنی

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۵

چهارچوب مفهومی فرایند تحلیل سلسله مراتبی:

روش های ارزیابی متعددی در برنامه ریزی شهری و منطقه ای مورد استفاده قرار گرفته اند. فالودی و ووگد روش های ارزیابی را در ۳ گروه روش های ارزیابی پولی، روش های ارزیابی مروری و روش های ارزیابی چند معیاره طبقه بندی کرده اند: الف- روش های ارزیابی پولی: که در آن ها چهارچوب ارزیابی بر پایه مقادیر پولی صورت می پذیرد، مثل روش تحلیل تأثیر هزینه، روش هزینه - فائده و روش تحلیل آستانه ای. ب- روش های ارزیابی مروری: که نه تنها پیامدهای مالی و پولی بلکه اثرات و پیامدهای غیر پولی گزینه ها نیز مورد تحلیل قرار می -

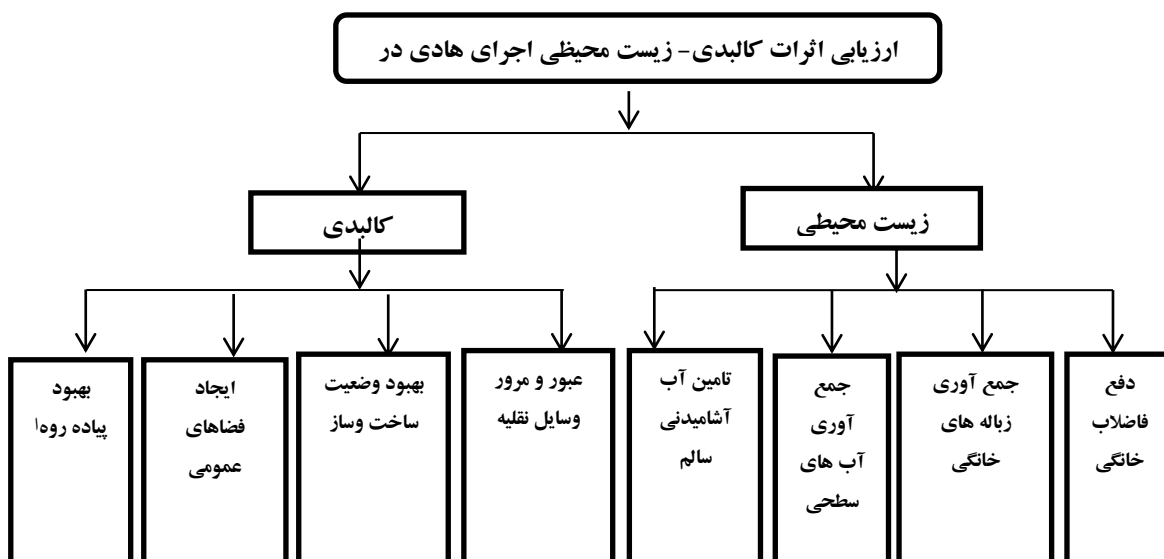
گیرند، مثل: جدول موازنه برنامه ریزی و تحلیل تأثیر جامعه. ج- روش ارزیابی چند معیاری: که در آن امکان تحلیل و ارائه کلیه اطلاعات موجود در مورد گزینه‌ها بر اساس معیارهای متفاوت و چند بعدی وجود دارد. این روش‌های ارزیابی ممکن است کاملاً کمی باشند یا کلاً کیفی باشند و یا ترکیبی از اطلاعات کمی و کیفی (زبر دست، ۱۳۸۸: ۲-۳). روش‌های ارزیابی چند معیاری از دهه ۱۹۸۰ به این طرف ابداع و مورد توجه قرار گرفته‌اند. از بین روش‌های ارزیابی چند معیاری متعددی که در سال‌های اخیر در زمینه‌های گوناگون مورد استفاده قرار گرفته‌اند از جمله: "تحلیل تصمیم" "تئوری مطلوبیت چند مشخصه" "تصمیم‌گیری چند معیاره" "تئوری قضاوت اجتماعی" است (زبر دست، ۱۳۸۸: ۱۹). فرایند تحلیل سلسله مراتبی یکی از جامع‌ترین سیستم‌های طراحی شده برای تصمیم‌گیری با معیارهای چندگانه است (قدسی پور، ۱۳۸۴: ۵). زیرا این فرایند دارای امتیازاتی از قبیل سادگی، انعطاف پذیری، نگرش سیستمی و تحلیل جز به جز به طور همزمان، همبستگی و وابستگی، ساختار سلسله مراتبی، اندازه‌گیری، سازگاری، تعادل، قضاوت و توافق گروهی و... می‌باشد (قدسی پور، ۱۳۸۴: ۷-۹).

مراحل فرایند تحلیل سلسله مراتبی

ساخت سلسله مراتبی

اولین قدم در فرایند تحلیل سلسله مراتبی، ایجاد یک نمایش گرافیکی (ساختار سلسله مراتبی) از مسأله می‌باشد. که در آن‌ها هدف، معیارها و گزینه‌ها نشان داده می‌شوند (قدسی پور، ۱۳۸۴: ۱۲). تبدیل موضوع یا مسئله مورد بررسی به یک ساختار سلسله مراتبی مهم‌ترین قسمت فرایند تحلیل سلسله مراتبی محسوب می‌شود (زبر دست، ۱۳۸۸: ۲۱). بدین منظور ساختار سلسله مراتبی مسأله تحقیق در شکل شماره (۱) نشان داده شده است. انتخاب معیارها و زیر معیارها در این تحقیق با توجه به بررسی‌های میدانی و نظر کارشناسان بوده است.

شکل شماره ۱- ساختار سلسله مراتبی مسأله

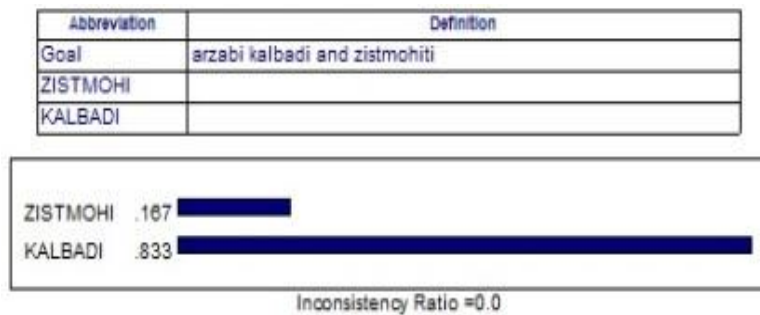

تعیین ضریب اهمیت معیارها و زیر معیارها

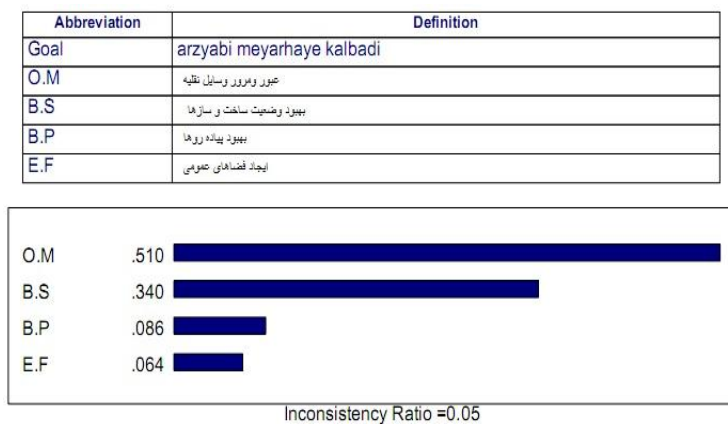

برای تعیین ضریب اهمیت (وزن) معیارها، دو به دو آن‌ها را با هم مقایسه می‌کنیم. که این مقایسه بر اساس مقیاس ۹ کمیته ساعتی و به روش قضاوت گروهی صورت می‌گیرد (بنیاد مسکن، ۱۳۸۷: ۱۰). وزن‌های حاصله که به وسیله نرم افزار Expert choice محاسبه شده در شکل (۴،۳،۲) نشان داده شده‌اند.

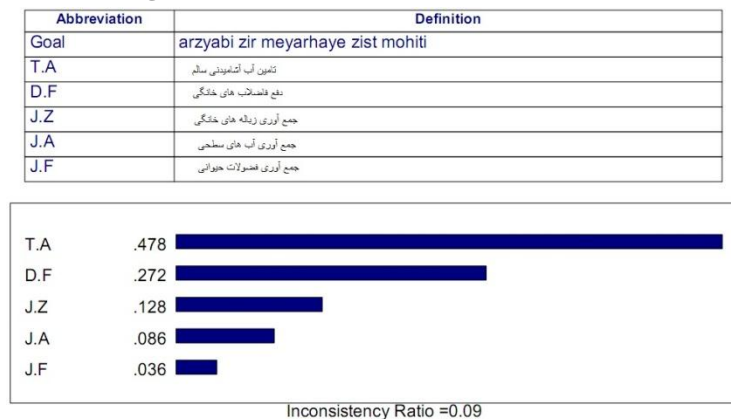
شکل ۲- ضریب اهمیت معیارهای کالبدی - زیست محیطی

شکل ۳- ضریب اهمیت زیر معیارهای کالبدی

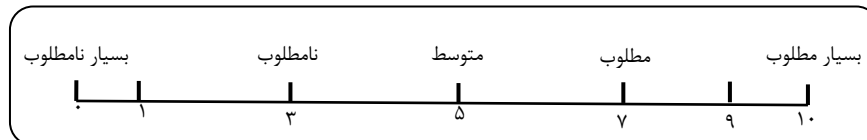
شکل ۴- ضریب اهمیت زیر معیارهای زیست محیطی

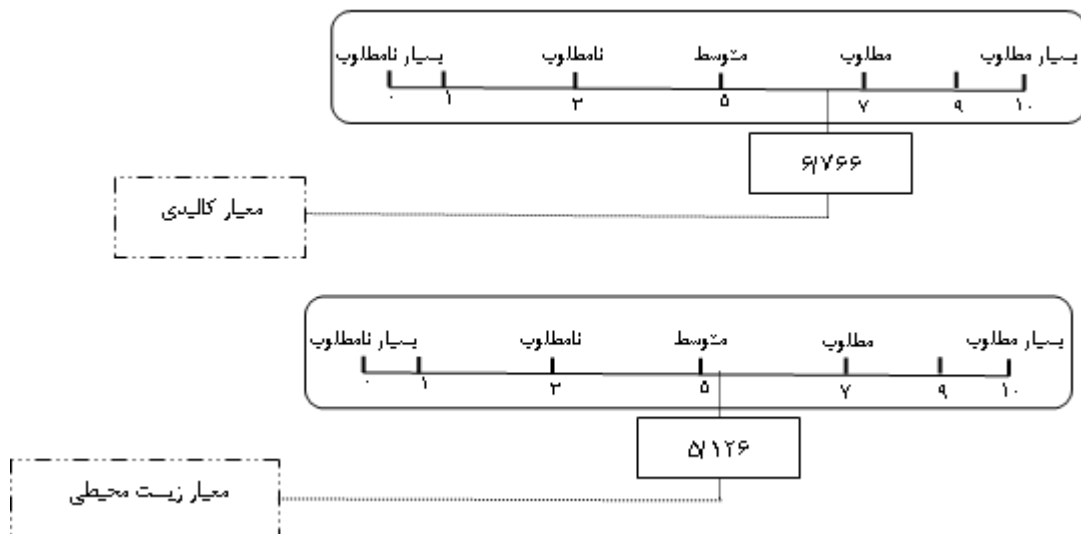

مقیاس اندازه گیری معیارها، زیر معیارهای و معیارهای فرعی تر

در این مرحله با توجه به ضرایب اهمیت معیارها و زیر معیارها که در مرحله قبلی محاسبه شده بود و با استفاده از نظرات کارشناسی برای ارزشیابی و اندازه گیری معیارها، زیر معیارها و زیر معیارهای فرعی تر الگوی سلسله مراتبی پیشنهادی، از مقیاس دو قطبی فاصله ای، بشرح زیر استفاده گردید:

در این بردار صفر حداقل ارزش ممکن و ده مشخص کننده حداکثر ارزش ممکن از معیار یا شاخص مورد نظر است. در این مقیاس اندازه گیری نقطه وسط (۵) نقطه شکست مقیاس بین مطلوبیت و نا مطلوبیت است. ضمناً از مقادیر ۲، ۴، ۶ و ۸ می توان در هنگامی که حالت های میانه وجود دارد، استفاده کرد. عملیات جمع و ضرب با مقیاس دوقطبی فاصله ای، به شرط رعایت سازگاری در تعیین مقادیر عددی این مقیاس برای شاخص های متفاوت مجاز است (زبردست، ۱۳۸۰). همان طور که در بخش های قبلی اشاره شد، تبدیل موضوع مورد بررسی به

یک ساختار سلسله مراتبی این امکان را فراهم می سازد که با تجزیه عناصر تشکیل دهنده این ساختار به ارزیابی اجزا و عناصر آن و نیز کل ساختار مورد نظر پرداخت. مروری بر الگوی سلسله مراتبی پیشنهادی نشان می دهد که برای تعیین امتیاز هر بخش از این ساختار و نیز به دست آوردن امتیاز نهایی کل ساختار، امتیاز هر یک از معیارها، زیر معیارها و معیارهای فرعی تر برای طرح با به کارگیری مقیاس دوقطبی فاصله ای، محاسبه شود. بنابراین امتیاز هر بخش و امتیاز کلی طرح از هر کدام از معیارها به شکل زیر قابل محاسبه است:

W_i : وزن معیار i در ساختار سلسله مراتبی

S_i : امتیاز طرح از معیار i که بر اساس مقیاس دوقطبی فاصله ای محاسبه شده است.

شکل شماره ۱۷ وزن و امتیاز هر کدام از معیارهای ارزیابی محیطی اجرای طرح های هادی روستایی را خلاصه کرده است:

هدف ارزیابی	معیار های ارزیابی	ضریب اهمیت	متوسط امتیاز روستا از هر معیار	زیر معیارهای ارزیابی	ضریب اهمیت	متوسط امتیاز روستا از هر زیر معیار
ارزیابی (کالبدی-زیست محیطی) اجرای طرح هادی در سکونتگاه های روستایی مورد: روستای چاهوک (شهرستان مهرستان)	کالبدی	۰/۸۳۳	۹*۰/۸۳۳=۷/۴۹۷	- عبور و مرور وسایل نقلیه	0/510	۷*0/510=۳/۵۷
				- بهبود وضعیت ساخت و ساز	0/340	۷*0/340=۲/۳۸
				- ایجاد فضاهای عمومی	0/086	۸*0/086=۰/۶۸۸
				- بهبود پیاده روها	0/064	۲*0/064=۰/۱۲۸
	زیست محیطی	۰/۱۶۷	۵*۰/۱۶۷=۰/۸۳۵	- دفع فاضلاب های خانگی -	0/272	۳*۰/272=۰/۸۱۶
				- جمع آوری زباله های خانگی	0/128	۴*۰/128=۰/۵۱۲
				- جمع آوری آب های سطحی	0/۰.86	۴*0/۰.86=۰/۳۴۴
				- جمع آوری فضولات حیوانی	0/۰.36	۳*0/۰.36=۰/۱۰۸
				- تأمین آب آشامیدنی سالم	0/478	۷*0/478=۳/۳۴۶

شکل ۵- رتبه بندی محاسبات کمی در مقیاس دو قطبی فاصله

بحث و نتیجه گیری

در چارچوب پارادیم فضایی، روستا به عنوان یک نظام مکانی- فضایی قلمداد می گردد. این نظام، نه تنها از بعد مکانی بلکه از جنبه ساختاری و کارکردی دارای ویژگی هایی است. تغییر و تحول این نظام متأثر از محیط درونی و یا بیرونی (بر روی ساختارها و کارکردها) است. اگر این تحولات در نظام، متناسب با الزامات ساختاری و یا کارکردی روستا نباشد نه تنها زمینه های تحولی روستاها را فراهم نمی سازد بلکه زمینه انهدام و نابودی آنها نیز فراهم می سازد.

بررسی وضعیت معیارها در مقیاس دو قطبی فاصله ای نشان می دهد که معیار کالبدی وضعیت بهتری نسبت به معیار زیست محیطی که به تازگی مورد توجه این طرح ها قرار گرفته است، دارد. بررسی وضعیت کنونی معیارها و زیر معیارها در روستای مورد مطالعه نشان می دهد که معیار کالبدی بیشتر در زمینه افزایش ساخت و سازها و ایجاد فضاهای عمومی نقش مؤثری داشته است و در سایر زمینه ها تأثیر کمتری داشته است. همچنین معیار زیست محیطی نیز تنها در زمینه تأمین آب آشامیدنی سالم و جمع آوری زباله های جامد روستا تأثیر قابل توجهی را داشته است و در سایر پارامترها تأثیر ضعیف تری را داشته است. بررسی یافته های مقاله نشان می دهد اثرگذاری ضعیف اجرای طرح هادی بعنوان عامل تحولی محیط بیرونی بر نظام روستای مورد مطالعه جدا از رویکرد حاکم بر ساختار شرح خدمات طرح، روش شناسی مطالعه، عدم انطباق ساختارهای پیشنهادی با کارکرد روستا مورد بررسی است. روستاییان به عنوان کنشگران اصلی روستا دارای نیازهای هستند که متناسب با ادراکشان از فضا تعریف می گردد. به عبارت دیگر فعالیتها (به مفهوم عام) و روابط حاصل از آنها که کارکردهای جامعه روستایی را شکل می دهد متناسب با نیازهای روستاییان است و آنها متناسب با این کارکردها ساختارهای مورد نیاز را شکل می دهند. طرح هادی روستای چاهوک بدون درک این اصل و متناسب با تعریف خودش از کارکردهای روستا بر اساس کارکردهای

www.ISEAS.ir

www.Listjournal.ir

www.ConferenceList.ir

پایگاه استنادی ملی مقالات دانشگاهی ایران

پایگاه استنادی ملی مجلات دانشگاهی ایران

پایگاه استنادی ملی کنفرانس های دانشگاهی ایران

شهری اقدام به تعریف ساختارهایی نموده است که با نیازهای روستاییان انطباق ندارد. و این مسأله سبب گردیده تا این اقدام اثربخشی مؤثرتری برای روستا و روستاییان نداشته باشد. البته در اینجا در ارتباط با اثربخشی طرح بایستی ضعف ساختاری مدیریت اجرای آنرا نیز مورد توجه قرار داد.

منابع و مأخذ

- ابراهیمی محمد صادق، امینی امیر مظفر، میکاییل سید حنیف بررسی وضعیت خدمات زیربنایی و روبنایی طرح هادی روستایی. مجله علمی پژوهشی چشم انداز جغرافیایی در مطالعات انسانی شماره ۲۶ صص ۱۱۹-۱۰۵
- آمار تیمور و رضا صمیمی شارمی (۱۳۸۸)، ارزشیابی اثرات کالبدی اجرای طرح هادی روستایی مطالعه موردی: شهرستان رشت - بخش خممام، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره
- ابوالحسنی مهران (۱۳۶۸)، راه روستایی و تأثیر آن بر توسعه اقتصادی و اجتماعی، مجله جهاد، سال یازدهم شماره ۱۳۷
- باقلائی کبری (۱۳۸۶)، ارزیابی اجرای طرح های هادی روستایی در شهرستان ایلام مطالعه موردی: روستاهای فاطمیه و هفت چشمه، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران دانشکده جغرافیا، استاد راهنما: سید حسن مطیعی لنگرودی.
- پژوهشکده سوانح طبیعی (۱۳۸۸)، ارزشیابی اثرات اجرای طرح های هادی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران
- پورطاهری مهدی، عبدالرضا رکن الدین افتخاری، عباسی محسن (۱۳۹۱) ارزیابی عملکرد طرح های هادی روستایی در توسعه کالبدی سکونتگاه های روستایی (مطالعه ی موردی: روستاهای نبوت و خوران شهرستان ایوانغرب) جغرافیا و پایداری محیط، شماره ۵، زمستان ۱۳۹۱- صص. ۲۵-۳۶
- حاجی نژاد علی، پایدار ابوذر، خدیجه صادقی (۱۳۹۳) میزان موفقیت طرح های هادی روستایی از دیدگاه مردم و مسئولان (مورد: شهرستاندشتخوار)، جغرافیا (فصلنامه علمی - پژوهشی و بین المللی انجمن جغرافیا ایران)، دوره جدید، سال دوازدهم، شماره ۴۳، زمستان ۹۳
- رکن الدین افتخاری عبدالرضا و هدیه وجدانی طهرانی (۱۳۷۸)، کاربرد روش AHP در ارزیابی برنامه های بخش بازرگانی مورد: برنامه های ادارات کل بازرگانی استانها در سال ۱۳۷۸، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی
- رضایی روح اله و (۱۳۹۳) تحلیل اثرات اجرای طرح هادی روستایی با استفاده از مدل معادلات ساختاری (مطالعه موردی :شهرستان زنجان). فصلنامه علمی پژوهشی فضای جغرافیایی (دانشگاه آزاد اهر) دوره ۱۴ شماره ۴۶ صص ۱۵۱-۱۷۱
- زبردست اسفندیار (۱۳۸۸)، روش های ارزیابی در شهرسازی، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- زبردست اسفندیار (۱۳۸۰)، گزارش مطالعات مرحله دوم ارزیابی طرح های ساماندهی سکونتگاه های روستایی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران.
- زبردست اسفندیار (۱۳۷۶)، روش های برنامه ریزی منطقه ای ۲، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- سعیدی عباس (۱۳۸۸)، سطح بندی روستاهای کشور، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران
- سعیدی عباس (۱۳۸۳)، نگاهی به فراز و فرود طرح های هادی روستایی، نشریه آموزشی و اطلاع رسانی دهیاری. سال دوم: شماره ۱۰

- شماعی علی، محمد آبادی فرشته، احمد آبادی حسن (۱۳۹۳) ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی بر سکونتگاههای روستایی (مطالعه موردی: شهرستان نیشابور)، مجله پژوهش و برنامه ریزی روستایی، سال ۳، شماره ۶، تابستان ۱۳۹۳.
- عنابستانی ع.ا. اکبری م. ح. ۱۳۹۱، ارزیابی طرح های هادی و نقش آن در توسعه کالبدی روستا از دیدگاه روستاییان (مطالعه موردی: شهرستان جهرم)، نشریه پژوهش های جغرافیای انسانی، دوره ۴۴، شماره ۴، صص ۹۳-۱۱۰.
- عنابستانی علی اکبر (۱۳۹۳) ارزیابی اثرات کالبدی اجرای طرحهای هادی روستایی (مطالعه موردی: روستاهای غرب خراسان رضوی). پژوهش های جغرافیا انسانی ۱۳۹۳
- عظیمی نورالدین و مجید جمشیدیان (۱۳۸۴)، بررسی اثرات کالبدی اجرای طرحهای هادی روستایی مطالعه موردی غرب گیلان، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۲.
- عزمی آئیژ (۱۳۸۹)، توسعه فیزیکی روستا و حفاظت از محیط زیست، فصلنامه مسکن و محیط روستایی، شماره ۱۳۲.
- عزیزپور فرهاد و دیگران (۱۳۹۰)، تحلیل و ارزیابی اثرات اقتصادی اجرای طرح هادی در سکونتگاه های روستایی کشور، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۵
- قدسی پور سید حسن (۱۳۷۹)، مباحثی در تصمیم گیری چند معیاره: فرایند تحلیل سلسله مراتبی، دانشگاه صنعتی امیر کبیر، تهران.
- محمدی یگانه بهروز، عباس نباتی، مهدی چراغی (۱۳۹۱) تبیین اثرات اجرای طرح هادی بر بهبود کیفیت زندگی در نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان کرانی - شهرستان بیجار)، مجله مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۹، پاییز ۱۳۹۱
- مولائی هاشجین، نصراله (۱۳۸۶)، تحلیل پیرامون اهداف، ضرورت ها و فرایند تهیه و اجرای طرح های هادی روستایی با تاکید بر گیلان. چشم انداز جغرافیایی، شماره ۴، سال دوم، صص ۱۲۳-۱۰۵.
- مظفر فرهنگ و همکاران (۱۳۸۷)، ارزیابی اثرات اجرای طرحهای هادی بر محیط زیست روستاهای ایران، مجله علوم محیطی. سال پنجم: شماره سوم. ۱۱-۳۲
- Abdul khakee(1998) , new principles in planning evaluation.
- Civicus(2001), monitoring and evaluation, world alliance for citizen participation.
- Pinho &... (2010), metabolic impact analysis for urban planning
- Institute for Natural Disaster (2009), Evaluation of projects Hadi, Housing Foundation of Islamic Revolution, Tehran.
- Mozafar farhang & colleagues(2008), assessment of impact Hadi plan projects on Iran rural environmental, Journal of Environmental Sciences, fifth year, 3 numbers.
- Pinho &... (2010), metabolic impact analysis for urban planning

- Roknodine etfekhari abdoreza and Hedyeh vojhdani tehrani(1999), The application of AHP method in the evaluation of commercial programs: programs in business administration in 1999, Journal Research of Commerce
- Raheb, G., 2008, Conceptual framework for suggestion of criterions of selection of proper technology of rural housing, Phd thesis.
- saedi abas(2009), Classification of country villages, Housing Foundation of Islamic Revolution, Tehran.
- saedi abas(2004), Look at the rise and fall of rural Hadi plan, Educational and information publications of Dehyariha ,second year,10 numbers.
- Torkashvand, A., Mozaffar, F., Hosseini, S. B., Soleimani, M. & Sarmadi, A. A., 2008, Impact Evaluation of Implementation of Rural Guide Plans on Environment of Rural Areas, Journal of Environmental Science, Vol. 5, No. 3, PP. 11-32. (in Persian)
- Zebar dast esfandiyar(2009), Evaluation Methods in Urban Planning, Faculty of Fine Arts, tehran university.
- Zebar dast esfandiyar(2001), Studies reported in the second stage of the organization plans of rural settlements, Housing Foundation of Islamic Revolution, Tehran.
- Zebar dast esfandiyar(1997), Methods of Regional Planning2, Faculty of Fine Arts, Tehran university.